

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ключевые слова: мораль, етика, право, правопорядок, теорія, норми, людина, взаємодія, правове свідомість, моральна система, держава, суспільство.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 008:17.022.1

*Стасевська О. А., Уманець О. В.
м. Харків, Україна*

**МОРАЛЬНІ ВИМІРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Активізація уваги сучасного гуманітарного знання України до питань сутності та специфіки моральних вимірів громадянського суспільства має під собою масштабне проблемне поле, утворюване реаліями сучасної української культури, передусім — динамічністю та неоднозначністю сучасного етапу процесу націотворення. За умов соціокультурних трансформацій, суголосних спрямованості культурних процесів межі ХХ – ХХІ ст. та демократичній спрямованості реформування українського соціуму, цей перманентний за своєю природою процес значно ускладнюється відзначеною сучасними науковцями недобудованістю політичної системи суспільства, “...в якій бракує серцевинної компоненти — що за своєю сутністю відображає стан національного самоусвідомлення” та “...реальністю глобалізаційного наступу, уніфікацією способу життя, при якому можуть бути затоптані національно-культурні центри і осередки як виняткової вишуканості своєрідні цивілізації” [8, с. 62].

Нерозривно пов'язаний із проблемою національної самоідентифікації індивіда, процес націотворення сьогодні багаторазово актуалізує й питання самореалізації людини в просторі громадянського суспільства, безпосереднім фундаментом якого зокрема є моральні норми й інститути якого, “... такі, як сім'я, церква, школа, інші спільноти, різного роду добровільні організації і союзи, мають засоби впливу на окремого індивіда для отримання цим індивідом загальноновизнаних моральних норм” [5, с. 238].

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Максимальна політизація та прагматизація українського соціуму має наслідком своєрідний дисонанс: з одного боку, нівелювання моральних норм спричиняє втрату ними консолідуючого потенціалу, втрату статусу позачасово значимого регулятора буття демократичного суспільства та буття людини, з другого — наявним є тяжіння особистості до відновлення значущості моральних цінностей, встановлення нею межі між добром і злом. Цей тривалий процес переоцінки цінностей, який визначає сучасний етап націо- і державотворення, спрямований на формування нових моральних ідеалів, адекватних сутності й специфіці суспільних відносин, має метою утвердження принципів громадянського суспільства.

Проте їх особистісне осягнення та інтеріоризація як імперативів буття людини та соціуму ускладнюється викликами часу — відсутністю адекватного розуміння моралі як рушійної сили позитивних, демократичних змін та як регулятивної підстави становлення в Україні громадянського суспільства, що є актуалізуючим чинником даної розвідки.

Нагальності та особливої гостроти для української спільноти сьогодні набуває складання гуманістичної та антропоцентричної правової доктрини, утвердження якої на рівні держави та водночас на рівні громадянської позиції індивіда стане підставою формування нового правового мислення. Визнання гуманістичних цінностей як його фундаментальних опор забезпечить відмову від алгоритмів репресивного та механістичного мислення, котре не відповідає реаліям сьогодення та гальмує демократичний поступ.

Притаманний нашому суспільству нормативістсько-легістський підхід єдиною умовою реалізації гуманістичних принципів визнає встановлення правового порядку. Це спричиняє ігнорування моральних аспектів буття людини та держави, що не сприяє реалізації принципу людиноцентризму, несе в собі загрозу державоцентризму та забезпеченню функціонування громадянського суспільства в Україні.

Одна з особливостей формування національного варіанту громадянського суспільства полягає в тому, що його становлення відбувалось не шляхом еволюційного набуття демократичних традицій, а шляхом кардинального руйнування адміністративно-бюрократичної радянської системи. Наслідком цього є домінування держави над суспільством, забезпечення життєдіяльності якого

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

залежить не лише від вирішення низки економічних, соціальних і політичних питань, а, на нашу думку, від моральних регулятивів його функціонування. На думку вітчизняних науковців вони характеризуються доволі своєрідними ознаками:

- раціоналістичністю, “високим ступенем відрефлексованості вчинків, коли їхньою мотивувальною основою є не почуття, звичаї, традиції, ритуали, а токний розрахунок усіх “за” і “проти” [6];
- прагматичністю та утилітарністю, що визначають орієнтацію на ефективну успішну діяльність в усіх сферах життя соціуму [там же];
- відсутністю суперцінностей й супермети [там же], котрі покликані консолідувати суспільство.

Як результат - “...соціуму слід примиритися з відсутністю загального для всіх ідеалу” [там же], плюралізмом осягнення моральних норм і плюралізмом дефініцій, пов'язаних із принципом громадянськості, що розмиває його змістовний стрижень зумовлює виняткову нагальність повернення до визначення сутності моральних вимірів як основи громадянського суспільства.

У моральному ракурсі осмислення визначення принципу громадянськості має вихідним імпульсом поняття моральної свідомості особистості. Як чинник осмислення об'єктивної реальності та визначальний фактор щодо поведінкового модусу особистості, моральна свідомість забезпечує здатність свідомого обрання певної життєвої, зокрема соціальної позиції. Формуючись винятково у взаємодії з іншими суб'єктами та соціумом у цілому, моральна свідомість індивіда відбиває рівень його усвідомлення власної ролі та місця у суспільстві і процес активної самоідентифікації у просторі соціуму.

Вищий рівень моральної свідомості індивіда репрезентує громадянськість, спрямована досягнення глобальної мети — виживання і розвиток людства. Постаючи у настроях, ідеях, уявленнях, поглядах, ідеалах, прагненнях членів суспільства, громадянськість відображає шляхи та рівень узгодженості моральної свідомості особистості з суспільною свідомістю та знаходить прояв не тільки в повазі прав і свобод інших громадян, закону та законності, а й у “загальнолюдській проекції” моральних якостей індивіда — у небайдужості до загальнолюдських проблем і викликів сучасного світу.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Функції громадянської свідомості пов'язані не тільки з діяльністю індивіда, а переважно з діяльністю всього суспільства, тому основний засіб існування і виразу громадянської свідомості — громадська думка.

Особливе місце і роль в структурі громадянської свідомості належить моралі, котра має всепроникливий характер, регулює людські відносини в будь-якій сфері. Відзначимо, що «громадянськість» і «моральність» не є тотожними поняттями — адже можна бути моральною людиною, проте не мати визначеної громадянської позиції.

Регуляторами устремлінь особистості, вибору життєвих цілей і суспільної поведінки, громадянської позиції виступають совість, моральний обов'язок, гідність, від ступеня розвиненості яких залежить рівень моральної свідомості, цивілізованість індивіда. Таким чином, моральний компонент є базовим в становленні особистості громадянина.

У демократичному суспільстві права людини і свобода вибору нерозривно пов'язані із усвідомленням відповідальності особистості за свою поведінку не тільки перед суспільством, іншими людьми, але і перед собою, своєю совістю. Недооцінка даного чинника в умовах сучасної України може стати причиною поглиблення процесів взаємної недовіри і неформалізованих зв'язків, які живлять руйнівні корупційні явища. Тому першорядної значимості, з огляду на сучасні реалії буття української спільноти, для індивіда та соціуму в цілому набуває поняття громадянської честі. Честь зобов'язує всіх громадян шанобливо ставитися до законів держави, підтримувати громадський порядок, дбати про старих, дітей, допомагати малозахищеним верствам населення. Високе осмислення і визнання глобального значення честі за умов громадянського суспільства набуває статусу чинника функціонування громадянськості.

Принцип громадянськості стверджує гуманний підхід до розвитку людської особистості. Він передбачає подолання відчуження особистості від інститутів влади, змін пріоритетів на користь освіти і культури. Інтегративний характер громадянськості зумовлює фундаментальне значення таких його компонентів, патріотизм, інтернаціоналізм, громадські права та обов'язки, міжнаціональна толерантність тощо. За умов сьогодення для України відродження

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

почуття патріотизму, почуття Батьківщини, формування національних цінностей і розробка національної, єдиної в усіх аспектах, національної ідеї, як заporук збереження духовної пам'яті національної спільноти, фундаменту самоідентифікації та соціалізації індивіда та водночас вибудування шляхів полілогу з іншими культурами, є винятково важливими як для особистості, так і для соціуму.

Патріотизм, як моральний принцип, слугує об'єднанню, згуртуванню громадян задля збереження і розвитку Батьківщини, як моральне почуття — виражається в любові до неї, в гордості за її успіхи, в переживанні її невдач, в готовності до захисту рідної землі. Патріотизм передбачає наявність загальнолюдських моральних якостей особистості: прагнення робити добрі справи і вчинки, бути причетним до оточення, співчувати; долучення до витоків національній культурі; формування морального ставлення до природи рідної землі і почуття причетності до неї; розуміння своєї національної особливості, почуття власної гідності, як представника свого народу, толерантне ставлення до представників інших національностей.

Інтернаціоналізм у сучасному розумінні — результат економічної, політичної, соціальної та культурної інтеграції. Як загальнолюдська цінність, інтернаціоналізм передбачає наявність у соціальних груп та індивідів почуття поваги до інших народів, до їх культурних національних традицій, солідарності, готовності до розумного подолання конфліктів. Патріотизм, інтернаціоналізм і міжнаціональна толерантність, ґрунтуючись на відповідальності, терпимості, доброзичливості, знаходять вираження в діяльності, спрямованій на благо країни та держави.

Громадські права та обов'язки представлені в межах правового виховання, завданням якого є формування позитивного самовідчуття та ставлення до оточення; визнання цінності співпраці з іншими людьми; формування комунікативної компетентності.

Громадянськість є принципово процесуальною за своєю сутністю. Іманентний і перманентний процес її розвитку визначається суб'єктивними підставами — рівнем розвитку самосвідомості особистості, її інтересами, потребами, можливостями, наповненістю духовного світу, ціннісними орієнтаціями, мотивами діяльності та поведінки, що визначають готовність до соціально значущої діяльності.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проте не менш важливими для існування та розвитку громадянськості є об'єктивні підстави — соціально-політичні умови: рівень демократизації суспільних відносин, рівень розвитку і стан інститутів громадянського суспільства, економічне становище держави, моральна атмосфера в суспільстві, а також рівень розвитку громадянської освіти і виховання.

Орієнтована на оволодіння особистістю значущими моральними, правовими і політичними знаннями, світоглядними і культурними цінностями, громадянська освіта покликана не тільки сформулювати відповідні настанови, а й підготувати до реалізації на практиці прав і обов'язків членів демократичного суспільства. Громадянське виховання — це поєднання етичної, правової і політичної освіти, основною метою якого є формування в людині моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, прагнення до миру, потреби в праці на благо суспільства.

У сучасних реаліях особливої важливості набуває сформована в процесі громадянської освіти та виховання здатність особистості до самовизначення, яка забезпечує її розумне існування за умов вибору — за умов свободи і відповідальності, та та здатність до свідомого формування громадянської позиції. Як одна з найважливіших ознак інтегративності громадянськості та критерій її сформованості, громадянська позиція органічно єднає громадянську свідомість особистості з моральними почуттями, що відбивається у вчинку, в активній діяльності, спрямованій на утвердження передових поглядів, ідеалів.

Громадянська позиція — система, складовими якої є: емоційно-чуттєвий компонент, що відбивається в сукупності громадянських почуттів особистості (почуття обов'язку, честі, гідності, усвідомлення цивільних вимог тощо); інтелектуальний компонент — сукупність світоглядних поглядів особистості (знання про державу, права та обов'язки громадян, морально-політичні узагальнення, громадянське мислення — здатність до аналізу, узагальнень й оцінки складних соціально-політичних явищ, що визначають соціально-політичний “ландшафт” України та світу); діяльнісний компонент, що характеризує готовність до використання знань, переконання індивіда і віддзеркалюється в суспільній відповідальності та активності.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Наявність громадянської позиції — необхідна умова набуття громадянської зрілості, яка передбачає усвідомлену готовність особистості взяти на себе відповідальність за долю країни в період важких випробувань, певну стурбованість за її майбутнє, готовність підпорядкувати, якщо цього вимагають обставини, особисті інтереси громадським. Основу громадянської зрілості особистості становить ставлення людини до обов'язку, обов'язків, суспільних цінностей, традицій, майбутнього, що забезпечують її моральну надійність — якість, яка дозволяє людині навіть за складних суперечливих ситуацій не зраджувати своїм моральним принципам, ефективно і чітко виконувати соціальні функції, не порушуючи моральні норми.

Вагому роль у формуванні громадянської позиції відіграє активна участь у соціальному житті, спрямованість на практичне застосування етичного знання та формування індивідом морального резонансу, почуття емпатії, прилучення до одвічних духовних цінностей.

Передбачаючи свободу, автономність, незалежність особистості від політичних сил і партій, свободу від свавільного втручання і неналежної регламентації державою трудової, економічної, соціальної, моральної, творчої та інших сфер життя, принцип громадянськості має надметою формування громадянської свідомості особистості. Це філософсько-світоглядне самовизначення людини, в якому в нероздільну єдність синтезовано переконаність в справедливості демократичного устрою, істинності демократичних і гуманістичних цінностей, готовність до соціального та професійного самовизначення і самовдосконалення, національна самосвідомість, усвідомлення необхідності турботи про навколишнє середовище, а також розвинене почуття вірності і відданості Батьківщині, родині, впевненості в державі як гаранта дотримання демократичних прав і свобод, почуття відповідальності перед державою, почуття обов'язок, гідності, громадянської честі, соціального оптимізму; формування естетичної оцінки прекрасного і потворного в житті людей.

Принцип громадянськості — інтегративна якість особистості, що дозволяє людині відчувати себе в суспільстві юридично, соціально, морально і політично дієздатним. До основних елементів громадянськості відноситься моральна і правова культура, що відбивається в почутті власної гідності, внутрішньої свободі

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

особистості, дисциплінованості, в повазі і довірі до інших громадян та до державної влади, здатності виконувати свої обов'язки, гармонійному сполученні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів. Моральна культура базується на загальнолюдських моральних цінностях, а правова культура постає в якості суб'єктивної основи і передумови існування правової держави, для якої є характерним висока ступінь затребуваності громадянських якостей людей.

Осягнення принципу громадянськості як рівня моральної культури суспільства, морального імперативу, ступеня наближення суспільства до таких ідеалів, як обов'язок, відповідальність, гідність, совість, патріотизм, небайдуже ставлення до життєво важливих проблем, гуманізм, милосердя. в контексті громадянського суспільства — фактор соціальної стабілізації і духовно-морального оздоровлення суспільства, гарант успішної побудови правової держави та водночас чинник актуалізації проблеми створення механізмів правової відповідальності, активізації правотворчої діяльності та надвисокого осягнення верховенства Закону як архетипу, який посідає найвище місце в у системі ціннісних орієнтацій особистості та соціуму.

Список літератури: 1. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с. 2. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) / В. О. Лозовой, В. О. Рум'янець, Л. В. Анучина та ін.; за ред. В. О. Лозового та В. О. Рум'янцева. – Х. : Право, 2011. – 264 с. 3. Івченко О. Національні й загальнолюдські засади розвитку гуманістичної моралі громадянського суспільства / О. Івченко // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць / [гол. ред. В.М. Васькевич]. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип.43. – С. 551 – 560. 4. Кримський С. Б., Павленко Ю. В. Цивілізаційний розвиток людства / С.Б. Кримський. – К. : Вид-во «Фенікс», 2007. – 316 с. 5. Кузнєцова Н. Вибрані праці / Н. Кузнєцова. - К. : ПрАТ «Юридична практика», 2014. - 541 с. 6. Кузнєцова Н., Оніщенко Н. Громадянське суспільство і виклики часу: від теорії до практичних дій / Н. Кузнєцова, Н. Оніщенко // Віче. Журнал Верховної Ради України. – 2014, № 7. Назва з екрану — www.viche.info 7. Культура України: тезаурус і персоналії / Л. В. Анучина, О. А. Стасєвська, О. В. Уманець та ін.; за ред.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець; наук. ред. В. О. Лозовой. – Х. : Право, 2014. – 276 с. 8. Павлюк С. П. Українська національна культура в контексті сучасних глобалізаційних процесів / В. Павлюк // Вісник НАН України, 2013, № 5. – С. 62 – 65. 9. Уманець О. В., Ценко М. Б. Етикет у просторі спілкування та професійній діяльності юриста / О. Уманець, М. Ценко. – Харків: Колегіум, 2011. – 148 с.

Bibliography (transliterated): 1. Donchenko O., Romanenko Yu. Arhetipi sotzail'nogo zhitтя i politika (Glibinni regulyativі psihopolitichnogo povsyakdennya) / O. Donchenko, Yu. Romanenko. – K. : Libid', 2001. – 334 p. 2. Evolyuzia etosu yurista v Ukrayini (istorichniy ta sotzial'no-psihologichniy naris) / V. O. Lozovoy, V. O. Rummyntsev, L. V. Anuchina ta in.; za red. V. O. Lozovogo ta V. O. Rummyantseva. – Kh. : Pravo, 2011. – 264 p. 3. Ivchenko O. Natzional'ni y zagal'nolyugski zasadi rozvitku gumanistichnoyi morali gromadyanskogo suspil'stva / O. Ivchenko // Gileya: naukoviy visnik: zb. nauk. pratz / [gol. red. V. M. Vashkevich]. – K. : VIR UAN, 2011. – Vip. 43. – P. 551 – 560. 4. Krimskiy S. B., Pavlenko Yu. V. Tzivilvzatziyniy rozvitok lyudstva / S. B. Krimskiy, Yu. V. Pavlenko . – K. : Vid-vo «Pheniks», 2007. – 316 p. 5. Kuznetsova N. Vibrani pratsi / N. Kuznetsova. – K. : PrAT “Yuridichna praktika”, 2014. – 541 p. 6. Kuznetsova N., Onishenko N. Gromadyanske suspil'stvo i vikliki chasu: vid teorii do practichnih diy / N. Kuznetsova, H. Onishenko // Viche. Zhurnal Verhovnoyi Radi Ukraini. – 2014, № 7. Nazva z ekranu — www.viche.info 7. Cul'tura Ukraini: tezaurus i personalyi / L. V. Anuchina, O. A. Stasevska, O. V. Umanets ta in.; za red. L. V. Anuchinoyi, O. A. Stasevskoyi, O. V. Umanets; nauk. red. V. O. Lozovoy. – Kh. : Pravo, 2014. – 276 p. 8. Pavlyuk S. P. Ukrainska natzional'na ideya v konteksti suchasnih globalizatsiynih protsesiv / V. Pavlyuk // Visnik NAN Ukaini, 2013, № 5. – P. 62–65. 9. Umanets O. V., Tzenko M. B. Etiket u prostori spilkuvannya ta professiyniy diyal'nosti yurista/ O. Umanets , M. Tzenko. – Kharkiv : Kollegium, 2011. – 148 p.

О. А. Стасевська, О. В. Уманець

МОРАЛЬНІ ВИМІРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті висвітлено сутність і специфіку моральних основ, моральної свідомості та принципу громадянськості, а також

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

акцентовано їх значення як чинників функціонування громадянського суспільства. Громадянськість репрезентовано як відображення шляхів і рівня узгодження моральної свідомості особистості та суспільної свідомості. Виявлено суб'єктивні та об'єктивні (соціально-політичні) підстави громадянськості, її інтегративний і процесуальний характер, висвітлена сутність її компонентів (громадянська честь, патріотизм, інтернаціоналізм, міжнаціональна толерантність). Наголошено на особливій актуальності проблеми громадянського виховання, яке забезпечує формування громадянської позиції як вищого рівня громадянськості.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянськість, мораль, моральна свідомість, громадянське виховання.

O. Stasevska, O. Umanets

MORAL DIMENSIONS OF FUNCTIONING
CIVIL SOCIETY

The article highlights the essence and specificity of the moral foundations of moral consciousness and the principle of citizenship, as well as accented their importance as the functioning of civil society factors. Civilization represent a reflection of ways and coherence of moral consciousness of the individual and social consciousness. Revealed subjective and objective (socio-political) grounds for citizenship, its integrative and procedural nature, illuminated essence of its components (civilian honor, patriotism, internationalism, international tolerance). It emphasizes the special importance of the problem of civic education that provides the formation of civic citizenship as a higher level.

Keywords: civil society, citizenship, ethics, moral consciousness, civic education.

O. A. Стасевская, O. B. Уманец

МОРАЛЬНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ГРАЖДАНСКОГО ОЩЕСТВА

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В статье освещены сущность и специфика моральных основ, морального сознания и принципа гражданственности, а также акцентировано их значение как факторов функционирования гражданского общества. Гражданственность репрезентирована как отражение путей и уровня согласованности морального сознания личности и общественного сознания. Выявлены субъективные и объективные (социально-политические) основания гражданственности, ее интегративный и процессуальный характер, освещена сущность ее компонентов (гражданская честь, патриотизм, интернационализм, межнациональная толерантность). Подчеркнута особая актуальность проблемы гражданского воспитания, которое обеспечивает формирование гражданской позиции как высшего уровня гражданственности.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданственность, мораль, моральное сознание, гражданское воспитание.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016